

Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл»)

створення думкою чогось нового, яке не мало б достатніх передумов у дійсності. Чим об'єктивніші за своїм змістом знання, тим вони ближчі до практичної реалізації, тобто людина не створює реальності, а лише слідує

за нею, угадує напрямки її розвитку. Активність же правосвідомості розглядалася здебільшого в площині регулятивної її функції, коли йшлося насамперед про суб'єктивний механізм реалізації правових норм.

Надійшла до редакції 30.03.2009 р.

Л.М. Герасіна, д-р соц. наук, професор
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

СОЦІАЛЬНІ ТА ПРАВОВИХОВНІ ЧИННИКИ ЗАПОБІГАННЯ ДЕВІАЦІЯМ

Загальною аксіомою соціального розвитку навіть за складних кризових умов вважається, що сприятливе соціальне середовище має забезпечувати права і свободи людини, якісну освіту, здоров'я та добробут населення, правослухняну поведінку особистості. Сучасні наукові дослідження доводять, що запобігання соціальним відхиленням, формування здорового способу життя молоді та зрілого покоління, скорочення будь-яких проявів девіантної поведінки передбачає багатогранне співробітництво й консолідацію

зусиль усіх інститутів суспільства з використанням успішних практик і досвіду інших країн.

Так, лінія послідовного впровадження гуманістичних засад у державну економічну стратегію, правове регулювання, політичні процеси вимагає: розширення масштабів і спектра соціально-демографічних програм; реального забезпечення соціальних служб для дітей і молоді, багатодітних сімей, малозабезпечених, пенсіонерів; переорієнтації діяльності системи охорони здоров'я з метою посилення профілактики ризикових захворюю-

вань; розвитку й фінансування різних проектів реабілітаційного й адаптаційного спрямування. Водночас нагально постає питання посилення просвітницьких *правовиховних заходів* з метою подолання правого нігілізму, інфантилізму та юридичного неучтва, які неминуче призводять до поширення девіантної протиправної поведінки.

Процес свідомого вибору людиною тих чи інших дій і вчинків демонструє всю гаму якостей особистості й рівень засвоєння нею системи цінностей, що визначають певний спосіб поведінки. Одним з негативних способів життєдіяльності й поведінки особистості (чи групи) є *девіантність* – відхилення від загально-визнаних соціальних норм, зокрема (за Я. Гілінським) від громадської етики, права, легітимних традицій, релігійних приписів. Головним чином це прояви моральних вад, нехтування здоровим способом буття людини, злочинність тощо.

Ступінь поширення соціальних відхилень, численність девіантних груп та осіб визначаються передусім об'єктивними чинниками: низьким рівнем розвитку суспільства й держави, економіки, культури, політики, станом моралі, соціального захисту громадян, наявністю (чи відсутністю) нормальних умов для їх життєдіяльності, стабіль-

ністю або ж аномією конкретного суспільства. Як антисоціальний феномен, що прирівнюють до морального зла, девіантність особливо посилюється в періоди соціальних потрясінь (кризи, революції, війни, суспільні колапси), стихійного лиха й техногенних катастроф.

Девіантний шлях суб'єктивно обирають люди, які не вважають загальноприйнятні соціальні норми природними і справедливими, не мають можливості для самореалізації (статусної, професійної) в умовах чинної суспільної ієрархії, тобто ті, чия індивідуальність пригнічена. Відповідно, соціальний механізм продукування девіацій може бути зображено таким чином:

1. Початкова ланка – це зміна ціннісних орієнтацій в окремих групах населення, що зумовлено змінами об'єктивних умов їх існування.

2. Етап знецінення колишніх ідеалів, що викликає зростання групових і міжособистісних конфліктів і призводить до порушення загальних соціальних норм.

3. Якщо цей процес не підпорядкувати соціальному контролю із суспільною реакцією, то він поглибиться: дія соціальних норм гальмується, виникає «тіньова нормотворчість», настають дисфункції деяких соціальних інститутів, їх функціонування заміщується неформальними

зв'язками.

4. Відбуваються суттєві, а то й незворотні деформації в системі суспільних відносин: зростають соціальні протиріччя, які активно продукують поведінку з відхиленнями різних форм, погіршується в цілому динаміка асоціальних явищ.

Обмеження цих негативних процесів можливе на різних стадіях, але потребує системної, цілеспрямованої й різноформатної діяльності, передусім регулятивної, правовиховної, культурологічної тощо.

Серед основних соціальних чинників, які визначально впливають на формування в юнацтва правослужняної (або ж неправомірної) поведінки, слід зазначити [на рівні кореляції відповідей респондентів соціологічних опитувань див.: «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» / За ред. Балакіревої О.М. – К.: Укр. ін-т соціал. досліджень ім. О. Яременка, 2007] наступні:

– сім'ю, вплив якої залежить від типології батьківської родини (повна, реструктурована чи неповна) й рівня авторитарності батьків;

– *стать* молоді людини;

– *рівень взаєморозуміння* підлітків з батьками;

– *матеріальний стан* сім'ї;

– *шкільне оточення*, вплив якого реалізується через оцінку учнями авторитету вчителів та їх

ставлення до школи чи навчального закладу, зокрема, шкільне оточення однокласників;

– *громадська активність* молоді (діяльність у різних організаціях);

– *змістовність дозвілля*, вільного часу;

– *референтна група* друзів, вплив якої зумовлюється наявністю осіб з позитивними зразками взаємодії чи, навпаки, з ризикованими моделями поведінки.

Крім того, соціально-ціннісний механізм перетворення девіацій на соціальну норму (чи навпаки) лежить в основі певних суспільних коливань, історичних змін еволюційного або революційного характеру. Так, деякі поведінкові відхилення в окремій країні чи регіоні за нових історичних умов можуть стати прийнятною суспільством нормою – як моральною, так і правовою (наприклад: за революційного зламу чинного політичного ладу або при кардинальній зміні соціально-економічної ситуації; так, з 1919 р. законодавство США забороняло споживання алкоголю, але під час «великої депресії» 1933 р. були відкриті бари; більшістю сучасних країн світу встановлені моногамні шлюби, що контролюється їх соціоправовими інститутами, проте в деяких слаборозвинутих, цивілізаційно відсталих державах ще зберігається полігамія).

Очевидно, що практика навчально-виховного процесу в школі чи вузі, звична для української освіти сьогодні, дійсно спрямована на збереження фізичного й духовного здоров'я учнівської молоді. Але в нинішніх соціально-економічних, екологічних і культурних умовах трансформаційного суспільства вона не забезпечує ефективного поліпшення стану справ із правосвідомістю молоді й не створює можливостей кардинальної протидії зростанню поведінкових відхилень серед школярів чи студентів. Результати конкретних соціологічних досліджень свідчать, що нинішній спосіб життя частини української молоді негативно, руйнівню впливає на стан її здоров'я – як під час навчання, так і в перспективі подальшого дорослого життя. Наявна ситуація в цілому обмежує ефективність навчально-виховного процесу в закладах української освіти.

Крім того, створюється очевидна загроза формуванню молодого покоління, адже фізично, психічно й духовно воно не підготовлене до вирішення завдань соціально-економічного розвитку українського суспільства. За умов глобальної конкуренції і становлення так званого «суспільства інтелекту» якість продуктивних сил країни визначатиметься насамперед володінням

індивідами якнайбільшим потенціалом життєвих і професійних знань і вмінь, а також спроможністю доцільно реалізувати їх за умов гарного стану здоров'я й довголіття відповідно до соціальних очікувань.

Періодичні соціологічні вимірювання ситуації щодо девіацій серед молоді та їх результати стають потужним чинником підвищення ефективності всієї навчально-виховної діяльності учбових закладів і коригування її окремих компонентів. Зокрема, вони визначають основні напрямки розбудови *правовиховної системи дій*, її найбільш гострі проблеми, які в першу чергу слід включити до змісту програм і заходів, що коригують відхилення.

Безперечно, доцільно включити інструмент систематичних моніторингів здоров'я й поведінкових орієнтацій учнівської молоді до планових заходів заінтересованих відомств (передовсім, Міністерства освіти і науки, Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту). Їх актуальна правовиховна тематика – це: попередження злочинності; протидія поширенню насильства, куріння, алкоголізації й наркотизації у молодіжному середовищі; виховання культури ставових стосунків, запобігання проституції й інфікування на ВІЛ/СНІД; гармонізація фізичних і розумових наванта-

Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл»)

жень з метою соціопсихологічного запобігання суїцидам; виховання працьовитості; пошуки ефективних важелів двосторонньої співпраці школи й родини; переведення взаємовідносин між педагогічними й учнівськими колективами з рівня ієрархічної підпорядкованості у площину рівноправного партнерства та ін. Охоплення цією діяльністю всіх закладів освіти, незалежно від типу, рівня акредитації чи форм власності, слугуватиме створенню психологічно комфортного навчального середовища, сприятливого для розв'язання як власне освітніх завдань, так і проблеми правового виховання.

Окремої уваги заслуговують *інформаційно-просвітні* заходи мас-медіа, спрямовані на усвідомлення суспільством наслідків погіршення здоров'я юнацтва, усунення бар'єрів щодо формування здорового способу життя молоді та створення позитивного середовища правової соціалізації. Вагома роль у цьому належить вітчизняним ЗМІ, спеціалізованим рекламним агентствам, іншим маркетинговим компаніям, які формують громадську думку. Необхідно заборонити (чи обмежити) рекламу алкогольних напоїв і тютюнових виробів, поліпшити якість і збільшити обсяг соціальної реклами з формування здорових норм

буття, активно залучати саму молодь до прийняття рішень і стимулювати її участь у програмах, спрямованих на зміцнення здоров'я.

Зрештою, це актуалізує проблему переходу від окремих заходів / проектів зі стимулювання здорового середовища, від викладання факультативних (як необов'язкових) предметів з проблем здоров'я, соціально виправданої поведінки лише в тих навчальних закладах, де є необхідні кадрові й організаційні ресурси, до розбудови *цілісної національної системи* на базі навчальних закладів України, яка була б відповідально *ініційована владою, законодавчо забезпечена як Програма формування правослухняного, здорового способу життя молоді* і впроваджена на державному рівні в загальноукраїнському масштабі.

Цілком очевидно, що подальше зволікання із включенням до питань державного управління такої національної Програми і загальної системи з формування здорового способу життя молоді і громадян може створити загрозу національній безпеці країни, перспективам розвитку суспільства. Відтак, було б доцільним рекомендувати Міністерству освіти і науки України, Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству України у справах сім'ї, молоді та спорту,

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

депутатському корпусу невідкладно ініціювати прийняття відповідних законодавчо-нормативних актів, що сприятимуть прак-

тичній реалізації цієї системної роботи в масштабах всієї країни на засадах координації і взаємодії.

Надійшла до редакції 30.03.2009 р.

*Г.П. Клімова, д-р філос. наук, професор
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ В ЧАСИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

В умовах розбудови Української держави, демократизації суспільного життя, відродження національної культури особливого значення набуває правове виховання громадян, які здатні будувати правове, громадянське суспільство й діяти за принципом конституційної демократії й поваги до прав людини. Правове виховання першочергово спрямовано на формування правосвідомості і правової поведінки громадян України, їх відповідного ставлення до інституцій держави й постанов влади, законослухняності й критичної вимогливості до себе, ідентифікації особистості з державою в цілому.

Незважаючи на те, що в науковій літературі знайшли широ-

ке відбиття сутність правового виховання, його форми й методи, питання правового виховання в різні періоди розвитку України, все ж слабо розроблені, а це має важливе значення для з'ясування пріоритетних форм, методів і напрямів для формування сучасної системи цього процесу. Правове виховання громадян є актуальним для всіх країн і часів. На різних етапах історичного розвитку підходи до цієї проблеми залежать значною мірою від конкретних соціально-історичних умов, стану суспільству.

У Київській Русі цей процес був нерозривно пов'язаний з поширенням правової освіти, що здійснювалось через правове навчання. Із прийняттям христи-